

Eltérő perspektívák Szerepkonfliktusok a néprajzi kutatás során

A néprajzi oktatásban való részvétel tulajdonképpen felkészülés a kultúra kutatására. Ez a kutatás, az általános elképzelés szerint, számunkra idegen, a miénktől eltérő, térben és időben tőlünk távol álló kultúrák vizsgálatát jelenti. Egy mai városi egyetemista számára például, a mára már elmúlófélben lévő falusi, paraszti kultúra életmódjában, értékrendjében, mentalitásában idegen, gyökeresen más világ. A néprajzi kutatás egyik alapproblémája a konfrontáció egy másik kultúrával. Ez sokszor félreértések, esetleg meg nem értések sorozatát hozza magával, fogalmak, jelenségek magyarázatát igényli és egyfajta „rekonstrukciós kényszert” (tudniillik rekonstruálni egy volt világot hiányos információk alapján) hordoz magában.

A kutató, a megfigyelés tárgyához való viszonya alapján különböző szerepeket vehet fel. Rajmond Gold a lehetséges szerepek négy fajtáját különbözteti meg. Egészen résztvevőnek mondja azt a kutatót, aki teljes egészében részese annak, amit vizsgál, anélkül, hogy a többiek tudnák róla azt, hogy közben megfigyelést is végez. Ez a módszer, amellet, hogy igen hiteles képet adhat, súlyos etikai kérdéseket vet fel. (Nem visszaélés-e ez mások bizalmával?) A megfigyelőként résztvevő ugyancsak teljes mértékben részt vesz a kutatott csoport tevékenységében, de nyíltan megvallja, hogy közben kutatást is végez. A résztvevőként megfigyelő magát kutatóként azonosítja és egyáltalán nem tesz úgy, mintha maga is résztvevő volna. Végül pedig az egészen megfigyelő úgy figyel meg egy társas cselekvést, hogy egyáltalán nem válik annak részesévé. Az eltérő helyzetek eltérő szerepeket rónak a kutatóra, és gyakran igen nehéz a választás közülük, néha pedig kiderülhet, hogy épp a választott szerep szab korlátokat a munkának.

A néprajzi kutatások során a résztvevő megfigyelés (azaz, a harmadik szerep) a leggyakoribb, egyetemi tanulmányaink során is ezzel találkozunk leginkább. Annyira hozzászokhat ehhez a kutató, hogy könnyen el is feledkezhet arról, hogy más szerep is lehetséges. Különös fordulat állhat be akkor, ha a megfigyelő és az általa megfigyelt tárgy közeledik egymáshoz.

Az első érdekes tapasztalatot erről akkor szereztem, mikor az egyetemi módszertan szemináriumra házi feladatként kapott megfigyelési gyakorlat témájául saját közösségemet, a szeged-alsóvárosi ferences közösséget választottam. Gold felosztása szerint akkor egészen megfigyelő próbáltam lenni, mivel egy diktafonnal,

papírral és tollal a kezemben úgy ültem le a rendház konyhájának egyik sarkába, hogy senki sem tudta a testvérek közül, hogy mit fogok csinálni. Így igyekeztem a lehető legtöbb részletet megragadni 15 perc eseményeiből. Azért sem szóltam előtte, mert nem akartam ezzel befolyásolni az események menetét. Olyan közegben azonban, amelyben jól ismerik a kutatót vagy amelynek maga is tagja, nehezen megoldható ez a feladat. Erről tanúskodik akkori feljegyzéseimben jó néhány furcsa mondat: „Kelemen, megőrültél? Mit írogatsz ott a sarokban?” „Azt mondják, nem vagyok normális, elment az eszem, mert magamban beszélek...” „Arnold jön, furcsán mosolyog rám, nem érti mi bajom van...” Ekkor tapasztaltam először, hogy a közhiedelemmel ellentétben saját közösségünk, melynek mindennapjait éljük, nem is biztos, hogy a legkönnyebb kutatási téma.

Akkor jutott ez újból eszembe, mikor megtudtam, hogy 1997-ben a Néprajzi Tanszék már hagyományos nyári nemzetközi szemináriumának témája a Szeged-alsóvárosi havi búcsú lesz. Az első kérdés, ami felöltött bennem, hogy hol lesz az én helyem, mi lesz a szerepem ebben a kutatásban? Ferencesként vagy néprajzsként kell megjelennem, viselkednem? Összeegyeztethető-e ez a kettő vagy kizárják egymást? Az alsóvárosi hívek barna ruhás ferencesként ismernek. Mit szólnának, ha most civil ruhában kérdezném őket, és mit szólnának a testvérek? Meg aztán biztosan lesz feladatom is a búcsú szervezésében. Az, hogy ferences vagyok, mégis elsődlegesebb számomra, hiszen ez a hivatásom, amelyre egész életemet feltettem. Persze, ha komolyan veszik, néprajzosnak lenni is elhivatottság kérdése. Végül úgy döntöttem, hogy elsősorban ferencesként leszek jelen, és mintegy összekötőként, „beépített emberként” próbálok segíteni a kutatást. E gondolatok után azonban hamarosan jöttek a ferences testvérek kérdései. Néprajzosok jönnek ide? Minek? Mit keresnek itt? Nincs itt semmi különleges. Miért nem mennek Csík-somlyóra vagy Mátraverebély-Szentkútra? Hogy a mi közösségünk élete is érdekli őket? Nincs abban semmi érdekes, teljesen hétköznapi. Kérdéseikből hamar kiderült, hogy elképzeléseik szerint a néprajz nem a jelen csoportkultúrákat minőségi módon kutató tudomány, hanem sokkal inkább a hagyományos paraszti kultúrát idős emberek emlékezetén keresztül vizsgáló, a furcsaságokat, a különlegességeket összegyűjtő foglalatosság.

A testvérek először a mindenütt feltűnő, fényképezgető, kérdező fiatalokat vették észre. Hamar kiderült számukra, hogy nemcsak a búcsú, hanem a szerzetesi élet minden részletét is dokumentálni igyekeznek. A velünk készített interjúkból azt is megtudhatták, hogy számos olyan külföldi fiatal is kutat itt, akik közül többen protestáns környezetből jöttek és teljesen ismeretlen számukra az itt megjelenő kulturális közeg. Korábban talán soha nem is találkoztak a szerzetességgel, mint lehetséges életmodellel, ami egy közép-európai ember számára, ha részleteiben nem is, de azért nagyjából ismert.

A kezdeti kérdéseim a búcsú napjaiban is végig kísérték. Épp csak egy jelenetet említenék. Vasárnap délelőtt, a körmenet után néhányan néprajzosok a templom melletti folyosón beszélgettünk, mikor egy idős néni haladt el mellettünk, majd a folyosón lévő ember nagyságú feszülethez érve megállt, felnézett a fából faragott

Jézusra és rövid, áhítatos csend után megérintette annak lábát és továbbhaladt. Az egyik néprajzos hallgató azonnal utána eredt, hogy kikérdezze a nénit, majd mikor visszatért hozzánk, ezt mondta: „Nagyon rosszul érzem ilyenkor magam, mikor az emberek legbensőbb világába avatkozom be, de ezt nem lehetett kihagyni, mivel érintéses mágia volt.” Igen megdöbbenem ezen, hiszen eszembe jutott, hogy hány-szor érintettem meg én is a feszületet korábban, pusztán az Úr Jézus iránti szeretetből, anélkül, hogy eszembe jutott volna, hogy néprajzos szemszögből nézve érintéses mágiát műveltem.

A búcsú után érdekes beszélgetést szerveztünk: meghívtuk a néprajzos kutatókat a ferences közösségbe, hogy megosszák egymással tapasztalatainkat.

Mi, ferences testvérek (magamat, mint ferences néprajzost is ideértve) arra jöttünk rá, hogy életünk sok részletét mi magunk észre sem vesszük anélkül, hogy egy kívülálló érdeklődése fel ne hívná rájuk figyelmünket, és hogy életünket szabályozó, befolyásoló sok szokás, tradíció nem is tudatosul számunkra, ha valaki rá nem kérdez okukra, eredetükre.

Még egy esetet megemlítenék, mikor hasonló problémával találkoztam. Gyöngyöspüspökiben egy ottani vallásos társulatot kutatva, terepmunkámban ötvözni próbáltam a két szerepet. A szentmise végén, az áldás előtt habitusban mutatkoztam be, mint néprajzos hallgató és így kértem a hívek segítségét munkámhoz. Ma már nem vagyok benne biztos, hogy ez szerencsés volt. Ferencesként ugyan talán könnyebben megnyertem az emberek bizalmát, de később minden esetben, mint a „hivatalos egyház” képviselőjét fogadtak. Biztosan megszűrve, kevesebbet hallhatam így például a hívek és a klérus esetleges konfliktusáról.

Vallási-néprajzi kutatásaim során elméletileg három szerepet vehetnék fel: lehetnék néprajzos, ferences, vagy ferences-néprajzos. Véleményem szerint minden esetben elveszíteném a valóság valamely részletét, így e „szerepkonfliktusból” nincs menekvés. A rossz változatok legjobbját kell kiválasztani, ha a tökéletest nem lehet.